

TANANYAGCSÖKKENTÉS ÉS TÁRSADALOMPOLITIKA (JEGYZET)

AMAI MAGYAR OKTATÁSPOLITIKAI TÉRBEN az iskolai műveltséggel kapcsolatos vitákban sokan úgy vélik, hogy a magukat különféle világnézeti címkével illető pártok oktatáspolitikái *tényleg* liberális, szocialista, konzervatív oktatáspolitikák. Ha ez így lenne az általános (azaz a választófülkében érvényesülő) politikai álláspontoknak determinálniuk kell(ene) a pártok elitjei által kialakított iskolai műveltséggel kapcsolatos állampolgári álláspontjainkat is. A viták néha azt a látszatot keltik, hogy a tudományalapú iskolai műveltséghez ragaszkodás a felsőbb (iskolázottabb, többedik generációs) társadalmi csoportoknak kedvez, a gyakorlatiasabb műveltség ill. tananyag-csökkentési, ismeretredukciós érvelés pedig az alsóbb társadalmi csoportoknak, azoknak az érettségivel nem rendelkező szülőknél, akik gimnáziumba küldik gyerekeiket. Ha ez igaz lenne, a magukat liberálisnak, szocialistának, konzervatívnak nevező emberek iskolai műveltségről vallott álláspontja determinált lenne. De ez *tévhit*, melynek érdeemes egy kicsit utána járjunk.

A *tévhit* részben egy ismert történeti folyamat extrapolálásán, részben kortársi feltételezésen alapszik.

A történeti folyamat téves extrapolációja szerint amiképpen eleink a klasszikus nyelvek funkcióját a „rendi elkülönülés”-ben azonosították, s ezért – ha baloldaliak voltak – mindent megtettek visszaszorításukra, ugyanúgy a modern iskolában a „rendies” elkülönülést a tananyag *nagy* mennyisége, valamint a *gyakorlatidegen, ünnepnapi tudományos* mivolta biztosítja, hiszen ennek elsajátításában a különböző társadalmi csoportokhoz tartozó gyerekek eltérő mértékben motiváltak. Az extrapolációs művelet végzése közben azonban elfelejtődik, hogy a szociolingvisztika tanúsága szerint a nyelvtanulás – különösen a holt nyelv megtanulása – és az anyanyelven elsajátítandó ismeretek (minthogy különböző kognitív és mentális „eljárásokat” igényelnek – eltérő mértékű családi támogatást is igényelnek, s különösen az, hogy az 1867–1945-ös időszakról szóló jegystatisztikák a latinnyelvi eredményesség és a társadalmi státus között sokkal erősebb összefüggést mutatnak, mint bármely más tárgyi eredményesség tekintetében. Mindemellett kiesik az a meghatározó különbség, hogy egészen különböző a két korszakban az egykori

latin-görög és a mai úgynevezett „ünnepnapis ismeretek” társadalmi hasznosulása. Ugyanis a történelem, az irodalom, a biológia, a kémia, csak az autózvezetési és csekk-kitöltési ismeretek felől nézve hasonlatosak a klasszikus nyelvekhez. Egy kicsit másféle kategorizálás felől nézve azonban nem hasonlatosak: a természet és társadalomtudományok a *valóban létező világ magyarázatában* betöltött szerepük révén, a kritikai-tudományos tudás rendszerezésére való *képesség* fejlesztése révén, az emberi konfliktusokban való viselkedés, a politikai jelszavak értelmezése, a kulturális fogyasztás során hozandó döntések stb, segítése révén – a latinnal és ógöröggel ellentétben – nemcsak ünnepnapis, hanem gyakorlatias legitimációval is rendelkező tárgyak, ismeretanyagok. Ezenkívül a történelemben és irodalomban való *relatív* jártasság is társadalmi közösséget és kommunikációs lehetőséget teremt a különféle foglalkozású emberek között – ellentétben a klasszikus nyelvekkel. (Ha ez nem így lenne, akkor nem fordítana Magyarország és Európa *valamennyi* pártja nagy erőfeszítéseket olyan történelmi-társadalmi és morálfilozófiai hívószórendszer kialakítására, mely nemcsak a pártokhoz kötődő értelmiségieknek, hanem a célba vett szélesebb közép rétegeknek is megfelelő, nem folynának szélsőséges küzdelmek a média által közvetített kulturális kánon körül stb...)

A másik, népszerű feltételezés szerint a tananyag csökkentés, azaz a középiskola szelektív jellegének gyengítése az alsóbb társadalmi csoportok, rosszabb kulturális tőkájúak számára járhatóbbá teszi az iskolát. Az alsóbb társadalmi csoportok a teljesítmény-, és tudományelvű (s ekképpen szelektív) iskolákban ellenséget látnak, félnek is tőlük, s az oktatáspolitikáért is könnyen támaszkodhat, hivatkozhat rájuk.

Valójában – s e jegyzetnek éppen ez a tárgya – az iskolai tudáson alapuló teljesítményelv követése nélkül az alsóbb társadalmi csoportok gyerekeinek még *esélye sincsen* behozni az iskolán kívüli eszközökkel szerzett, ill. öröklött kulturális tőkájú csoportok előnyeit. Könnyen belátható ugyanis, hogy minél nagyobb egy átlagos 18 éves fejében az iskolán kívüli eszközökkel megszerzett, illetve öröklött ismeretek aránya az iskolai követelményben leírthoz képest, annál nagyobb lesz a felső társadalmi csoportokból származók esélyelőnye.

Mindemellett a magasabb kulturális tőkájú társadalmi csoport sem egynemű: egy részük – „a gyermek évszázada” kultúráján felnevelkedve – csökkenteni kívánja a családi konfliktusokat, a szülők és gyermekeik között feszültségeket, ezért olyan iskolában érdekelt, ahol gyermekük sok tanulás és sok munka nélkül is boldogulhat, s iskolai éve alatt így érzi jól magát. Minél alacsonyabb ezeknek az iskoláknak a követelményszintje, annál kisebb lesz a nominális különbség az alsóbb és felsőbb társadalmi csoportok gyermekeinek eredményei között, ezáltal megerősödik az a látszat, hogy ami a „családi béke szempontjából” jó a véleményformáló társadalmi csoportoknak, az egyben a társadalmi igazságosságot is szolgálja. Csakhogy ez nincs így, mert megnő a hozott (tehát nem az iskolában szerzhető) kulturális tőke jelentősége a továbbtanulásban, a társadalmi kapcsolatépítésben és a munkaerőpiaci boldogulásban. Végző soron tehát a hátrányos helyzetből jött

tanulónak „hiába van” ugyanolyan jó jegye, mint az értelmiségi családból jöttek ezekben a nem tudásalapú iskolákban – kevésbé érvényesül vele azután.

A magas kulturális tőkájú csoportok másik része pedig a szigetszerűen fennmaradó elitiskolákba írta gyermekeit, ahol magasan motivált tanulókkal kiváló tanárok foglalkoznak, s a családi háttér maximálisan támogatja a tanulók önálló ismeretszerzését is. Ezekben az elitiskolákban gyakorlatilag alig vannak olyan tanulók, akiknek családi háttere intellektuálisan gyenge lenne.

A hagyományos értelemben baloldali (egyszerre felvilágosodás központú és egyenlőségelvű) törekvés, hogy az alacsony társadalmi csoportokból származó gyerekeket is a (változatlanul) magas követelményű iskolákban elérhető jó eredményekhez kell hozzásegíteni, egyre kevesebbek által szorgalmazott, ráadásul a fentiek értelmében *intézményes háttér nélkül marad*. A szabad iskola választás és a szabad pedagógiai program készítésének világában az iskolák egy részében a követelményt „korrepetálás” nélkül is tudják teljesíteni az alsóbb csoportokból származók is, más részükben pedig gyakorlatilag nincsenek alsóbb csoportokból jövő diákok.

A közoktatás diverzifikálódásának következményei

Közkeletű vélekedés szerint azzal, hogy a szakközépiskola végére is, közismereti tárgyakat tartalmazó érettségi került, *jogilag* megteremtődött a feltétele, hogy a közvetlen „hasznot” hajtó iskolaválasztásra inkább hajlamos társadalmi csoportok gyerekei is esélyesekké váljanak a magas műveltség megszerzésére. Ezzel szemben az egymástól független szociológiai kutatások sorozata, és állami statisztikai adatgyűjtések mind azt mutatják, hogy a szakközépisikolából – még formálisan jobb eredmények (jegyek) esetén is – nagyságrendileg kisebb az esélye az igencsak heterogén gimnáziumokhoz képest a főiskolai, s különösen az egyetemi továbbtanulásnak. Különösen alacsony a nem szakirányú továbbtanulás esélye. Belátható, hogy a szakközépisikolákban tanuló diákok ellenmotiváltak az „(köz)műveltségi tárgyak” terén elérendő sikereken.

A középiskolafajok többfélesége tehát csak abban az esetben segíti érdemben az alsóbb csoportba tartozók magasműveltséghez jutását, ha a különböző képzési programok tartalma, azaz iskola által közvetített műveltség irányában azonos, s csak mértékében tér el, s így a programok (az iskolák) között van érdemi átjárhatóság, van továbbá erre ösztönző rendszer. Ellenkező esetben a hatás elmentéses irányú lesz.

A középiskola típusok közötti meglévő hagyományos különbséget és a kulturális-szociális „széttartást” tovább mélyíti a szerkezetváltó gimnazisták ill. egyéb elit-gimnazisták, a többi gimnazisták, a szakközépisikolások, és a szakmunkásképzőből szakközépisikolává alakult iskolákba járók közötti esélyegyenlőtlenség, amit még növel az iskolák egyéni pedagógiai programjainak jelentős különbsége. A társadalmi különbségek intézmények *között* és nem intézményeken *belül* képződnek le. S, minthogy a középiskolák közötti választás a 10–12 éves korban sokkal erősebb-

ben függ össze a tanulók társadalmi háttérével, mint tanulmányi eredményével, s minthogy az alsó fokú iskolák olyannyira különbözővé váltak városokban és a falvakban, mindez mélyen determinálja a magasműveltséghez jutás esélyeit.

Az iskolaszervezet bomlási folyamata, a tankönyvpluralizmus, a tantervek tárgyilag kötött elemeinek csökkenése, az iskolai autonómia magas foka rendkívül nehézzé teszi az egyes iskolák közötti átjárást. Különösen nehézzé teszi az átjárást azoknak a gyerekeknek, akiknek sem családi háttérük, sem baráti kapcsolataik nem alkalmasak arra, hogy a konkrét tárgyi elmaradásukat behozhassák.

Belátható, hogy minél plurálisabb a tananyag, annál kisebb az iskolák közötti átjárhatóság, annál inkább megnő annak kockázata, hogy ha a diák alulbecsülte saját képességeit és ambícióit, nem tud iskolát, az iskolán belül osztályt váltani, kénytelen a megkezdett úton maradni.

Ha a kormányzat oktatáspolitikai vagy egyéb megfontolásokból a teljes tartalmi iskolai-autonómia fenntartása mellett foglalt állást, a társadalmi egyenlőtlenségek növekedése csak kormányzati, önkormányzati vagy társadalmi forrásokból működtetett „átjárótanfolyamokkal” lenne megakadályozható – ilyeneket ma nem szerveznek.

Így a tantervpolitika és iskolaszervezetpolitika következtében a „magasműveltség” és az „alacsony társadalmi helyzetűek” között prognosztizált ellentét (melyre jegyzetünk elején utaltunk) önmagát beteljesítő jóslattá válik.

Világosan látható, hogy a hátrányos helyzetű diákok hátránya egyfelől magában az iskolában keletkezik és rejlik, hiszen nincsenek olyan ösztönzők, amelyek a pedagógusokat a hátrányos helyzetű diákokkal való különfoglalkozásra ösztönzik, másfelől az iskolán kívül különórákkal, környezeti hatásokkal nő. A mind kevésbé tudományos tananyag, az iskola tanulás- és munkaközpontúságának csökkenése (noha baloldali és liberális pedagógiai ideológiákkal szokták alátámasztani) elfedi és növeli a bajt, később teszi nyilvánvalóvá, s objektíve elmélyíti a társadalmilag kódolt különbségeket.

Az alsóbb társadalmi csoportból jövők – ha kiszorulnak a tudományalapú magasműveltség megszerzésének lehetőségéből – nemcsak az előnyösebb családi háttérűekkel, hanem a korábbi nemzedékekben érettségizettekkel szemben is hátrányba kerülnek.

Az egyetemek és főiskolák hangadói kifejezetten az általános műveltség növelését kérik a középiskoláktól. Még a szakirányú intézmények is kevés kivétellel „jobban szeretik” a gimnazistákat, mint a szakközépiskolásokat. Nyilván egyre kevésbé fogják „szeretni” a hagyományos értelemben egyre kevesebbet tudó nemzedékeket.

Egyébként nemcsak a felsőoktatás felé igyekvők szempontjából lenne fontos a magasabb műveltség hanem a munkaerőpiacra lépők számára is. Analógiásan belátható: hiába volt specializálódottabb (látszólag tehát gyakorlatiasabb, használhatóbb) a szakmunkás-bizonyítvány, a munkaerőpiac mégis a szakközépiskolák látszólag fölösleges közműveltségi anyagaira jelzett vissza pozitívan. (Magasabb munkakultúra, biztosabb személyközi viszonyok, a vezetők és beosztottak szim-

bolikus univerzumának, nyelvhasználatának nagyobb egybeesése, új ismeretek megtanulásának nagyobb készsége stb. szólt a szakközépiskolások mellett.) Ahogy a munkaerőpiacon egyre több lesz a nem konkrét szakértelmet követelő állás, annál nagyobb lesz e szimbolikus univerzum jelentősége, annál nagyobb lesz annak a nemzedéknek a hátránya, mely az iskolában ebből kevesebbet kap.

* * *

Az iskola és a felsőoktatási intézmény társadalmi rétegeképző ereje elsősorban nem a munkaerőpiacilag közvetlenül hasznosítható tartalmak révén, hanem az „ünnepnap” műveltség (történelem, irodalom, művészetek, tudományok) révén valósul meg (akkumulálódik szimbolikus tőkeként) – az alsóbb társadalmi csoportbeliek amúgy is hajlamosabbak ezek kerülésére, ha a kormányzat még csökkenti is a „tárgyi tudás”, a „hagyományos műveltség” iskolai értékelését, el is mélyíti ezeket a hátrányokat. Abból, hogy e tárgyakat az alsóbb társadalmi csoportok kevésbé „szeretik”, kevésbé tudják maguktól teljesíteni, konzervatív logikából a velük szembeni követelmények csökkentése, a magasabb társadalmi csoportokból származók hozott előnyeit tudomásul vevő rendszer következik, liberális és baloldali logikából pedig az alsóbb társadalmi csoportok szintre hozásának igénye, ill. a felvilágosodás-elvű tananyagszervezés következik.

NAGY PÉTER TIBOR